

ТИПОЛОГІЯ НАЦІОСОФІЇ: ВИРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ІМПЕРАТИВУ В ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА ХОРВАТСЬКИХ ПОЕТІВ

Проблема поглибленого пізнання хорватської літератури для постколоніального українського літературознавства залишається вельми актуальним завданням. Однак, окрім спорадичного доробку класиків, декількох малоформатних праць сучасних учених та дещо застарілої монографії Павла Рудякова [5], ширших, а головне, систематично організованих досліджень явно бракує. І це прикро та нелогічно, оскільки йдеться про налагодження повнокровного духовного діалогу із давнім та дружнім слов'янським народом, культурно й генетично спорідненим з українцями, історія якого, за слушними словами Джуро Відмаровича, “бере свої витoki на широких просторах України” [1, с. 15].

Предметом нашої уваги у цій пропедевтичній студії буде простеження типології вираження націософських (тобто базованих на філософії національної ідеї) концептів у творчості найбільшого українського поета, загально визнаного генія Тараса Шевченка (1814 – 1861) та хорватських поетів. Здійснюватиметься це простеження у типологічному ключі на основі стрижневої націософської ідеї в культурному бутті та ментальності кожного народу – національного імперативу. З іншого боку, тут цілком можливим було б використання й контактного компаративного підходу, оскільки між двома націями (особливо у ХІХ ст.) існувала традиція культурно-літературних та суспільно-політичних взаємин, свідченням чому, наприклад, може бути зацікавлення поезією Т. Шевченка. Як зазначають дослідники, “в останній чверті минулого (ХІХ – П. І.) століття твори Т. Шевченка були широко відомі в Хорватії завдяки перекладам А. Харамбашича, а також російським, сербським, німецьким джерелам. Ці твори оцінювалися прогресивними хорватськими літераторами як визначні досягнення світової літератури, про що свідчать статті Ф. Рачкого, Ч. Брагалі, В. Ковачевича. Перенесена в інонаціональне середовище творча спадщина українського поета завдяки своєму величезному ідейно-естетичному потенціалу здійснила на це середовище помітний вплив. Його наслідки виявились у творчій практиці провідних хорватських поетів тієї епохи – Аугуста Харамбашича і Сільвіє Страхимира Краньчевича” [5, с. 36]. Тобто не надто помилилось, коли

припустимо, що Т. Шевченко з другої половини ХІХ ст. так чи так увійшов до духовно-естетичної традиції хорватів.

Корисною з епістемологічної точки зору видається попередня теоретико-практична конкретизація **національного імперативу** як базового спекулятивного елемента системи будь-якої національної культури, елемента, що має культураносні, культуротворчі та культуроінтерпретуючі потенції. Взагалі, сам термін “імператив” походить від латинського слова *imperativus* – владний. Найбільше поширення в гносеологічному дискурсі отримав, мабуть, під впливом популярності ідеалістичної філософії Іммануїла Канта, в етиці котрого центральне місце займала відома формула категоричного імперативу: дій так, щоб максима твоєї волі могла стати моральним законом для всіх.

Поняття національного імперативу доцільно витлумачувати, усвідомлюючи, що він є категоричним наказом у межах не суто етичного, а загальнонаціонального мислення. У цій своїй функції **національний імператив детермінує постання національно-екзистенціальної методології** як природного (іманентного) для будь-якої незмаргіналізованої особистості способу мислення: “У творчості Шевченка закодована і потребує лише логічного перекодування, наукової експлікації довершена національно-екзистенціальна методологія мислення, тобто мислення в категоріях захисту, розвитку і процвітання нації, особистого і суспільного чину в ім’я її свободи й утвердження” [4, с. 122].

Так увиразнюється методологічна роль імперативу взагалі та національного зокрема. **Імператив постає одночасно й основною регулятивною ідеєю (чи принципом) мислення, й основним (системотворчим) елементом світоглядної бази індивіда.**

Український національний імператив (у межах української культури Нового часу) сформульований (щоправда, не в дискурсивно-логічній, а в художній формі) основоположником національно-екзистенціальної методології Тарасом Шевченком. І тут цікавим у методологічному сенсі феноменом постає “Кобзар”, який найбільш чітко і масштабно **вчить мислити в національних категоріях та екзистенціалах** (висловлюючись у термінології Мартіна Гайдеггера [8]), формуючи тим самим новий тип української людини (“шевченківської”, на думку низки етнопсихологів). Саме це усвідомлення дає підставу Івану Франкові у 1906 р. не лише критикувати суспільно-політичні погляди М. Драгоманова в

однойменній статті, а й конкретизувати власне (як “галицьке”) розуміння та значення Т. Шевченка як “речника національних ідей, як поета, що обняв душею всю Україну, оживив її минувшину і п’ятнував тих, що мучили й мучать її” [7, с. 425]. (З іншого боку, у такий герменевтично-націологічний спосіб можемо по-новому обґрунтувати герменевтичну, гносеологічну, виховну, людино- і націотворчу та ін. споріднені функції художньої літератури).

Характерно, що сам національний імператив у Т. Шевченка постає виразно структурованим явищем. Можемо виділити цілу низку його конститутивних елементів, що корелюють із відповідними аспектами національного буття (як і гайдегерівського “тут-буття” чи “присутності”). При цьому варто враховувати, що наказовість тієї чи тієї методологеми не завжди виражається лінгвістичним імперативом – наказовим способом дієслова чи спонукальним реченням. Тут основне ідейне навантаження переноситься зі сфер форми та змісту безпосередньо у герменевтичну сферу смислу: яке призначення в *сенсі* культивування національного способу мислення має та чи та вербально-ейдологічна структура?

Розглянемо тепер декілька прикладів із “Кобзаря” (переважно це форми свідомості максимально близького до автора ліричного героя), що стосуються різних національно-імперативних моментів із одночасними типологічними паралелями у хорватській поезії різних періодів, різних стилів і жанрів.

На початку поеми “Катерина” ліричний герой Т. Шевченка висловлюється у найбільш особистісному, здавалося б непідвладному жодному колективному контексту, *інтимно-моральному* сенсі. Але виявляється, що все не зовсім так, що порушення традиційної моралі призводить до особистісної, родинної, зрештою, національної трагедії, тому –

*Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі – чужі люде,
Роблять лихо з вами* [9, с. 30].

У поезії Івана Толя “Anima Croatorum” цей аспект виражено у дещо іншому вимірі. Тут витлумачується душа Хорватії, сутність буття кожного хорвата, його “хорватство”, що має визначальний, сакральний, імперативний характер для існування хорватської

людини: “Я – єдина, / якої не забувають: / заповідь і заповіт, знак поколінь / і Амінь” [2, с. 355–357]. І серед важливих складових цієї душі, складових оприсутненої Батьківщини – ірраціональних “яви і мрії”, “бажання”, опорних екзистенціалів, землі, моря, мови та ін. – важливе місце займає інтимний аспект – кохання. Саме про нього йдеться уже в першій строфі твору:

*Я – кохання твоє: твоя дівчина
І наречена, і вірна дружина твоя.*

Величезне значення для збереження національної ідентичності народу, особливо поневоленого, бездержавного, відіграє рідна мова. Не випадково у поемі-посланні “І мертвим, і живим, і ненарожденим...”, що має експліцитно виражений, всуціль імперативний характер, Т. Шевченко виділяє мовний аспект, звертаючись до змаргіналізованих земляків, малоросів та відверто іронізуючи з показного слов’янофільського поліглотства:

*...І в слав’янофіли
Так і претесь... І всі мови
Слав’янського люду –
Всі знаєте. А свої
Дасьбі... Колись будем
І по-своєму глаголать,
Як німець покаже
Та до того історію
Нашу нам розкаже... [9, с. 252]*

Представник градищанських хорватів – хорватської меншини в сучасній Австрії – поет Анді Новосел у верлібрі “Старий дід” теж боронить рідну мову, але використовує для цього інший модус іронії. Тут спостерігаємо утвердження рідномовної свідомості не через наступальну сатиру, а через сумовитий, гіркий роздум на основі антитези: цивілізаційний, австрійсько-державний прогрес і зникнення, через забуття мови, хорватської етнічної самотності:

*старий дід
і стара бабуся
говорили трьома
мовами*

*батько і мати
говорять
двома мовами –
але хорваською
тихо і потайки*

*донька і син
говорять лише
однією державною
німецькою мовою*

*і політики наші
та діловоди їхні
стверджують
це прогрес [2, с. 297].*

У поемі “Кавказ” Т. Шевченка віднаходимо *релігійний* (християнський) імператив, що художньо утворює природну для українця віру у торжество християнської ідеї. Саме ця органічна для української психіки віра стає могутнім джерелом для національної мобілізації та опору окупантам. І ліричний герой Кобзаря, і узагальнений тип українця в його поезії – це завжди і передусім християнська людина:

*Ми віруєм Твоїй силі
І духу живому!
Встане правда! встане воля!
І Тобі одному
Помоляться всі язика
Вовіки і віки [9, с. 246].*

У “Молитві проти турків” хорватського поета Марка Марулича віднаходимо такий самий тип органічного поєднання національної ідеї (конкретизованої в ідеї національно-визвольної боротьби проти турецької окупації) та християнської віри. Віра для протагоніста стає одним зі стрижневих елементів хорватської самості:

*Для вірних християн та краще вже не жить,
Ніж шанувать Коран, як бусурман велить [2, с. 21].*

У наступних творах Т. Шевченка, – “Згадайте, братія моя...” і “Мені однаково, чи буду...” – виразно звучать імперативи *суспільно-громадянського* змісту, у яких відбувається суто націоналістичне, якщо врахувати націологічні дослідження, розширення поняття патріотизму: любити свою Батьківщину замало, слід бути відповідальним за неї перед Богом і нащадками:

*...Любіться, брати мої,
Україну любіте,
І за неї, безталанну,
Господа моліте [9, с. 6].*

А також:

*Та неоднаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену, збудять...
Ох, не однаково мені [9, с. 8].*

При цьому можна помітити типологічну суголосність. В інвективно-сатиричному творі хорватського поета XVI ст. Марина Кабоги “Пісня про динар”, спрямованого проти захланних “панів”, “багатого бидла”, натрапляємо на рядки викривального соціального змісту, що для поневоленого народу мають також виразний національний сенс: “Правдою торгують, кривду засівають, / Бідака ж не чують, бідака ж не знать” [2, с. 37]. Ці слова прямо перегукуються із шевченківським висміюванням-засудженням у вступі до “Послання” нелюдської поведінки змаргіналізованої панівної верстви України у XIX ст.: “...Кайданами міняються, / Правдою торгують. (...) / Людей запрягають / В тяжкі ярма. Орють лихо, / Лихом засівають...” [9, с. 250]. У сучасного хорватського поета Дубравко Хорватича теж звучить мотив засудження продажних владних лжепатріотів-демагогів, фактично, новітніх внутрішніх окупантів – “імітаторів нищих любові”, та культивування щирого вболівання та відповідальності перед рідною землею:

*Стережися, земле моя, тих що кожного дня
про тебе горляють в промовах порожніх
що клянуться в любові до тебе а народ твій
вважають отарою*

*тих що говорять Хорватія а думають тільки про себе
та про фірми свої що на всіх континентах
та про владу свою про своє дармоїдство*

Воїнський імператив вельми близький для художнього мислення протагоністів Т. Шевченка, який дає численні зображення воїнів-українців, “лицарів”: давніх русичів, козаків, гайдамаків та ін. Не випадково, що окремі рядки “Кобзаря” перетворюються на наказове гасло національно-визвольної боротьби, як у “Кавказі”: “Борітеся – поборете!”. Одним зі зразкових типів українського воїна-визволителя та провідника націоналістичного чину стає лідер Коліївщини уманський сотник Іван Гонта, якого поет справедливо апологізує в інвективі “Холодний яр”, утверджуючи тим самим у мисленні читача ідеали справедливої (бо “за святую правду-волю”) війни:

*За святую правду-волю
Розбойник не стане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний, не заріже
Лукавого сина,
Не розіб’є живе серце
За свою країну [9, с. 257].*

Класичний ейдологічний зразок воїна-хорвата, що не втратив своєї актуальності і в подальші часи, дав у XVI ст. Мавро Ветранович в поезії “Галіон”. У цьому творі глорифіковано знаменитий дубровницький флот та його “матросів відважних”, – “синів свободи”, що “вмирають як герої”, – захисників рідного краю від зазіхань турків та венеціанців. У такий спосіб хорватським письменником імперативно утверджується ідеал буття відважного воїна-захисника:

*І за їх відвагу нині
В будь-якій чужій країні
Дубровчан хоробрих знають,
Королі їх поважають.
І нема морів закритих
Для матросів знаменитих.
Борознять повсюдно води
Кораблі синів свободи,
Що прославлені і грізні,*

*Вірні вірі і вітчизні.
У чужім і ріднім краї
Знають їх і прославляють.
І Венеції пихатій
Залишається – зітхати [2, с. 31–33].*

У “Заповіті” Т. Шевченка маємо *політико-емансипаційний* (визвольний) наказ, основоположний для кожного поневоленого народу. І тут не важливо спрямований він проти зовнішнього (чужоземного) чи внутрішнього (свого) окупанта. І не важливо також ідеться про імперські “кайдани” суто політичні, соціально-економічні чи духовні (культурні):

*Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте [9, с. 268].*

Знаменитий хорватський бароковий автор Іван Гундулич, котрий, серед іншого, оспівав героїзм українських козаків та гетьмана Сагайдачного під Хотиним у поемі “Осман”, в іншому своєму творі відверто зорієнтовує свідомість читача на пріоритетність свободи в бутті людини та народу. Причому ідеться саме про колективне, загальнонаціональне визволення:

*Свободо! Все варто віддати за тебе,
Для нас ти, як мати, як помисел неба.
Ти нашої зброї примножуєш славу,
Квітчаси собою всю нашу Дубраву.
І срібло, і золото, і блага народу,
Все варто віддати за тебе, свободо [2, с. 55].*

У вищезгаданому “Посланні” одним із найбільш важливих структурних елементів національного імперативу стає аспект *державницький*. Тільки національна держава, органічні переваги якої так чітко окреслили Мак'явеллі та, особливо, Гердер і Фіхте, повноцінно і на всіх рівнях захищає націю та її буття, тільки у цій символічній “своїй хаті”, у цьому колективному прихистку народ стає справжнім повновладним господарем своєї долі на своїй власній землі, стає по-справжньому вільним:

*Подивіться на рай тихий,
На свою країну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну,
Розкуйтеся, братайтеся,
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля [9, с. 250].*

Ренесансний хорватський поет Ганібал Луцич утверджує ідею національної державності через похвалу Дубровнику як осередкові “правди”, “добра” і “щастя”. Дубровник стає особливим топосом – символом “державності”, втіленням національних чеснот, “твердиною”-охоронцем народної свободи:

*Дубровнику, дивись, пильнуй свої кордони,
Щоб вчасно підвестись і стати на оборону.
Мій Боже, з висоти поглянь на мій Дубровник,
Побачиши розум ти і громадян достойних.
Хоч ворог наш не спить – це пам'ятати треба –
Вичікуючи мить для нападу на тебе.
Та страху град не зна, до відсічі готовий,
І правдою міцна державності основа [2, с. 45].*

І цей ряд можна продовжувати, доповнюючи новими моментами (скажімо, історіософськими, соціальними чи сімейно-побутовими), що увиразнюють парадигмальні для кожної культури аспекти і національного імперативу, і культивованого ним національного мислення. Однак ідейним знаменником усіх окреслених моментів може бути висловлювання ліричного героя зі “Сну” (“Гори мої високії...”), котре варто вважати найбільш загальним художнім формулюванням Шевченкового національного імперативу:

*...Я Богу помолюсь...
Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю! [9, с. 30]*

Вищий ступінь духовної самопосвяти (для глибоко віруючого християнина!) годі собі уявити. Саме ця націоцентрична (в іншій термінології – націоналістична) позиція ліричного героя стає архетипальним зразком для наслідування й у сфері практичної суспільної діяльності, й у сфері мислення українця. З іншого боку, зацитований уривок, що своєрідно підсумовує всі інші наказові аспекти, максимально узгоджується з логічним перекодуванням, яке можна виснувати з цілого “Кобзаря” і яке є базовим (аксіальним) для всіх інших моделювань національного імперативу: ***все, що йде на користь нації і не суперечить християнству – добро, все те, що шкодить нації і християнству, – зло.***

Так чи так, більшою чи меншою мірою культивування національно-екзистенціального мислення, базованого на національному імперативі, можемо простежити в сучасників та наступників Кобзаря (іноді у формах, аж надто віддалених від основного – Шевченкового – зразка) – П. Куліша, М. Костомарова, Марка Вовчка, М. Драгоманова, І. Нечуя-Левицького, О. Кониського, Б. Грінченка, Т. Зіньківського, А. Кримського та ін. Однак найбільше значення на межі ХІХ – ХХ ст., очевидно, мало творче використання Шевченкових ідей-імперативів Іваном Франком, а трохи згодом – Лесею Українкою.

І тут доречно підкреслити роль І. Франка. Саме цей письменник та мислитель дає нам цілу низку логічних, дискурсивних формулювань національного імперативу (див. хоча б роботи: “Одвертий лист до галицької української молодезі”, “Що таке поступ?”), “Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова”, “Семітизм і антисемітизм у Галичині” та ін.). Серед них віднаходимо блискучу формулу національного категоричного наказу, що немов підсумовує художні та логічні виклади, у статті “Поза межами можливого”: “Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над іншою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації” [6, с. 284].

Численні зразки загального художнього вираження національного наказу можемо також спостерегти і в хорватській поезії. Наприклад, в епічній поемі поета і католицького священика Юрія Бараковича (1548 – 1628) “Віла слов’янка” експліцитно

виявляється настанова кожному хорватові – усвідомлення синівського обов'язку супроти батьківщини як онтологічно-екзистенціальної “матері”:

*Як вірний нащадок, повинен по праву
Ти рідного граду підтримувати славу.
Усе про дідизну повинен ти знати,
Для тебе вітчизна єдина, як мати.
Для неї всі суцї працюємо плідно,
Вона, всеплодюща, дорожча, ніж рідна [2, с. 49].*

Схоже експресивне вираження всеохопної владності батьківщини як рідної “землі” над душею людини віднаходимо і в мисленні протагоніста Дубравко Хорватича: *“Навіть якби і хотів то не зміг би я, земле моя, / відректись від пилинки твоєї найменшої”* (“Не можу відректись від тебе, земле” [2, с. 231]. Інший хорватський поет ХХ ст. Стьєпо Мійович Кочан для вираження всезагальної владності національного в індивідуальному та колективному бутті людини звертається (через пряму цитату) у вірші “Думи мої” до однойменного твору Т. Шевченка, утверджуючи самодостатність і самобутність рідного народу: *“Нас своє лиш непокоїть, / і своє ми захищаєм, / як вони, в своєму краї...”* [2, с. 251].

Здійснене нами коротке, аспектальне окреслення поняття національного імперативу та з'ясування характерних теоретичних аспектів вираження національного імперативу в межах поетичних досвідів Т. Шевченка та низки хорватських поетів, звісно ж, не вичерпує поставленої проблеми. Однак навіть ця неповна студія уможлиблює не лише вивчати поезію вказаних авторів на герменевтично глибшому сенсовому рівні, а й уже в інших роботах вийти на важливі теоретико-методологічні питання, що стоять перед постімперським українським та хорватським літературознавствами, зокрема допомагають знаходити та використовувати продуктивні методологічні ідеї, іманентні вітчизняній літературній культурі. Однією з таких ідей, безумовно, є категорія національного імперативу як домінанти національно-екзистенціального, націософського чи, в термінології онтологічних герменевтів, “буттєво-історичного” мислення. Зрештою, сподіваємось, що наша пропедевтична студія допоможе в актуалізації культурно-літературного та суспільно-політичного діалогу двох, перефразовуючи Мирослава Гроха, не зовсім “малих народів Європи” [10], а також сприятиме в

налагодженні більш тісних та ґрунтовних, базованих на міцному духовно-історичному фундаменті контактів у межах того світу, котрий історики здавен називають Sclavinia [3, с. 179] – землею слов'ян.

Література

1. Відмарович Дж. Подорож у поезію хорватів // Диво першого: Сторінки хорватської поезії / Упоряд., передм. та пер. з хорв. Л. Талалая, вступ. сл. Д. Відмаровича. – К. : Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами. нац. меншин України, 2000. – С. 13–16.
2. Диво першого: Сторінки хорватської поезії / Упоряд., передм. та пер. з хорв. Л. Талалая, вступ. сл. Д. Відмаровича. – К. : Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами. нац. меншин України, 2000. – 373 с.
3. Дэвис Н. История Европы; Пер. с англ. Т. Б. Менский. – М. : ООО “Издательство АСТ”, ООО “Транзиткнига”, 2004. – 943 с.
4. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм. – Дрогобич : ВФ “Відродження”, 1992. – 178 с.
5. Рудяков П. М. Українсько-хорватські літературні взаємини в ХІХ – ХХ ст. – К. : Наукова думка, 1987. – 136 с.
6. Франко І. Поза межами можливого // Франко І. Зібрання творів : У 50 т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 276–285.
7. Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова // Франко І. Зібрання творів : У 50 т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 423–439.
8. Хайдеггер М. Бытие и время; Пер. с нем. В. В. Бибихина. – Харьков: “Фолио”, 2003. – 503 с.
9. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. – К. : Наукова думка, 1989 – 90. – Т. 1. – 528 с.; Т. 2. – 592 с.
10. Hroch M. Małe narody Europy / Przekład Grażyna Pańko. – Wrocław : Warszawa : Kraków : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 2003. – 168 s.